

E tanári kartól nyert felkészítés után 1896. május 15-19-én tette le Kelemen Lajos 18 társával együtt az érettségét is. A bizottság elnöke a kollégium főgondnoka, a frissen e tisztségbe iktatott Dósa Elek volt, a Maros-Torda vármegye alispánja. A kiküldött miniszteri biztos pedig Szádeczky Lajos történészprofesszor, aki ezúttal biztatja a maturandust, hogy jelentkezzék az egyetemre bölcsészhallgatónak. Történelemből Bihari Sándor, latinból Koncz József, németből Bedőházi János, magyarból Lakatos Sámuel, görögből Csiki Lajos, matematikából Páll Károly tanárok vizsgáztatták. A tíz „jól érett” közé sorolták. Az értesítő szerint jogra készült. Tudjuk, hogy ez apja kívánsága lett volna. Szerencsére egyéni hajlamának megfelelő szakot választott.

Muszka Ibolya Éva

A MAGYAR NYELVŰ UNITÁRIUS SAJTÓ 1861-TŐL 1947-IG

A magyar nyelvű unitárius sajtó történetének feltárásakor 1861-et, a Keresztény Magvető indulási évét vettem kiindulópontnak. A hatvanas évek elején Erdélynek mindössze négy magyar nyelvű lapja volt: a Kolozsvári Közlöny, a Korunk, és a Keresztény Magvető Kolozsvárt, valamint a Székely Néplap Marosvásárhelyen.¹ Az unitárius Keresztény Magvető a harmadik volt a megjelenések sorrendjében. A lapok történetének feltárását az 1947-ben megjelent Unitárius Szórvánnyal zárom.

A magyar sajtó története II.1. kötetében az 1860-as évek sajtóját konzervatív, liberális, határozati párti, balközépi, irodalmi, szórakoztató és művelődési sajtóra osztja fel. A művelődési sajtó csoportjába helyezi el a szakmai periodikákat, és ide sorolja a felekezeti színezetű egyházi és iskolai témával foglalkozó lapokat.² Lakatos Éva bibliográfiájában az irodalmi folyóiratok között szerepelteti pl. a Keresztény Magvetőt.³ Kemény György a vallásos, egyházi, hittudományi, hitbuzgalmi egyházszerkezeti lapok csoportjában tünteti fel az általam kutatott unitárius folyóiratokat.⁴ Az Ungváry Rudolf által 1990-ben összeállított Osztaurusz, a Nemzeti Periodika Adatbázis tezaurusza szintén külön szerepelteti a vallási periodikákat. A Kemény György- és Ungváry Rudolf-féle felosztással egyetértve határoztam el az unitárius sajtót vallási, egyházi, egyházszerkezeti alapon a más tárgyú és más műfajú magyar nyelvű lapoktól. „A sajtó minden közösség történetének alakítója és egyúttal tükrözője. A sajtó történetének része... egy-egy nemzet irodalomtörténetének...”⁵ A legtöbb egyháznak közösségformáló szerepe és irodalomalkító ereje van, s ezeket a sajtó által is gyakorolja.

A magyar unitarizmus központja Erdély, azon belül Kolozsvár lett. Itt merült fel először unitárius folyóirat indításának igénye. Az első unitárius lapot 1861-ben alapította Kriza János püspök. Az unitárius szellemi pezsgés ideje ez, Kriza János és Brassai Sámuel személyiségéhez és munkásságához kapcsolhatóan. Az 1885-ben alapított Dávid Ferenc egyesület⁶ alapszabályában kitűzött céljait messzemenően elérte: Az unitárius kereszténységért missziói, népművelési és általános kulturális tevékenységet fejtett ki, folyóiratokat (pl.: Unitárius Közlöny 1888-1948, Kévekötes 1930-1936) és sorozatokat adott ki. A századforduló után már nemcsak Kolozsvárt jelent meg unitárius lap, hanem Székelykeresztúron és Székelyudvarhelyen is. A trianoni békeszerződést követően megalakult 1921-ben az Unitárius Irodalmi Társaság,⁷ amely folytatta a megkezdett, ám az I. világháború által megszakított unitárius irodalmi hagyományokat. A 20-as évektől tovább bővült az unitárius

folyóiratok köre. Az első budapesti unitárius folyóirat: az Unitárius Értesítő 1922-ben indult, a 30-as években Brassó (Unitárius Jövendő), sőt Bukarest (Unitárius Hírnök) is felzárkózott a lapalakításban. E fellendülés ívét a II. világháború törte meg. A háború alatt egyetlen lapot tudtak nagy nehézségek árán a szerkesztők megjelentetni: az Unitárius Közlönyt. Az 1945 utáni unitárius sajtó Magyarországon a budapesti Unitárius Élet és a rövid életű debreceni Unitárius Szórvány c. lapokkal indult 1947-ben. Az immár romániai Erdély területén csak 1971-ben folytatódik a Keresztény Magvető, s annak melléklapjaként 1990-ben az Unitárius Közlöny.

A napjainkban megjelenő magyar nyelvű unitárius lapok a következők: Unitárius Élet (Budapest), Keresztény Magvető, Unitárius Közlöny (Kolozsvár). A lapok történetének megírásához két lelőhelyen: az Országos Széchényi Könyvtárban és a Budapesti Unitárius Egyház könyvtárában (továbbiakban OSZK; BUE) végeztem kutatásokat. A két lelőhely állománya bizonyos szempontból nem volt teljesen azonos. Az Unitárius Közlöny példányai az OSZK-ban 1944-ig találhatóak, a BUE-ban 1948-ig. A Kévekötés c. folyóirat példányai az OSZK-ban 1933-tól vannak meg, a BUE-ban 1930-tól. Az Unitárius Jövendő példányai az OSZK-ban 1941-ig lelhetőek fel, a BUE-ban 1942-ig. Az Unitárius Hírnök és az Unitárius Szórvány c. lapok példányait csak a BUE-ban találtam meg, az OSZK-ban nem. Magyar nyelvű, a történelmi Magyarország és Románia határain kívül megjelenő unitárius lapot nem találtam lelőhelyeimen. Ferencz József nyugalmazott püspök közlése szerint a két országon kívül másutt nem jelent meg magyar nyelvű unitárius lap. A történelmi Magyarország és Erdély határain kívül egy magyar nyelvű unitárius lapot leltem fel: az Unitárius Hírnök címűt, amely Bukarestben jelent meg 1933-1938-ig. Az egyes lapok leírását és történetét időbeli sorrendben közlöm.

A lapok címjegyzéke:

1. Keresztény Magvető Kolozsvár, 1861-1863, 1867-1918, 1922-1944.
2. Unitárius Közlöny Kolozsvár, 1888-1919, 1921-1948.
3. Fiatalság Barátja Kolozsvár, 1892-1895, 1897.
4. Nők Világa Kolozsvár, 1902-1908.
5. Unitárius Egyház Székelykeresztúr, 1905-1918, 1921-1944.
6. Unitárius Szószék Székelyudvarhely, 1907-1918.
7. Egyháztársadalom Dicsőszentmárton, 1913-1917.
8. Unitárius Értesítő Budapest, 1922-1944.
9. Kévekötés Székelykeresztúr, 1930-1936.
10. Unitárius Evangélium Kolozsvár, 1933-1934.
11. Unitárius Hírnök Bukarest, 1933-1938.
12. Unitárius Jövendő Brassó, 1939-1941.
13. Unitárius Szórvány Debrecen, 1947.

A lapok címét követően a megjelenés helyét, idejét, időszakosságát és alakját közlöm. A nyomdákat időrendben sorolom fel. Ha azonos nyomdából került ki a sajtótermék, de a nyomda neve változik, az első nyomda után zárójelben közlöm megváltozott nevét, illetve későbbi elnevezését. A következő részben sorolom fel a lap teljes megjelenése alatt működő szerkesztőket, a bekapcsolódás időrendjében. Ezt részletes történeti ismertetés követi. Utolsó adatként kutatási lelőhely(é)met nevezem meg, és jelzem a teljes példányszámot, a hiányzó példányokat zárójelben sorolom fel.

Ezúton fejezem ki köszönetemet a kutatás során nyújtott segítségért a Budapesti Unitárius Egyháznak, Dr. Ferencz József nyugalmazott püspöknek és Dr. Kaplayné Shey Ilona könyvtárosnak.

1. Keresztény Magvető

Kolozsvár

1861-1944.

Megjelent: 1861-1863, 1867-1868: évenként, 1870-1874, 1927: negyedévenként, 1875-1926, 1928-1944: kéthavonta, nyolcadrét alakban.

Szünetelt: 1864-1866, 1869, 1919-1921.

Nyomda: 1861-1910: Római Katolikus Lyceum Nyomdája (K. Papp Miklós gőzsajtója, K. Papp Miklós örökösei nyomdája, Magyar Polgár Könyvnyomda, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája), 1911-1913: Gámán János és örököse nyomdája, 1914-1916: Egyesült Könyvnyomda RT, 1917-1925: Kolozsvári Hírlap Rt Nyomda, 1926: Minerva Irodalmi és Műintézet RT, 1927-1931: Corvin Könyvnyomda, 1932-1933: Grafic-Record Nyomda, 1934: Hermes Nyomdavállalat, 1935: Tipográfiai Orient, 1936-1944: Tipográfiai Pallas (Pallas Nyomda, Lengyel Nyomda).

Szerkesztők: 1861-1863: Kriza János, Nagy Lajos; 1867-1869: Ferencz József, Buzogány Áron; 1870-1877: Ferencz József, Kovács Antal; 1878-1904: Péterfi Dénes, Kovács János; 1905-1910: Péterfi Dénes; 1911-1918: Dr. Gál Kelemen, Gálfi Lőrinc; 1922-1924: Dr. Borbély István, Vári Albert; 1925-1928: Dr. Borbély István, Dr. Ferenczy Géza, Dr. Kiss Elek, Vári Albert; 1929-1937: Vári Albert; 1938-1944: Vári Albert, P. Szentmártoni Kálmán.

A Keresztény Magvető elsőként alapított és leghosszabb időn át megjelent lap. Az első években évenként egy kötetben jelent meg, s túlnyomórészt egyházi beszédeket, történelmi és tanügyi tanulmányokat tartalmazott. Az 1870-től periodikusan megjelenő folyóirat az unitárius kereszténység, a tudományos és vallási szabadelvűség képviselője volt. A létrehozott rovatok sajátos arculatot biztosítottak a lap számára. Az 1870-ben kialakított Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra rovatcím 1899-től Egyházi dolgozatokra változott. 1911-től az Önálló cikkek, tanulmányokhoz kerültek a fenti rovatokban közölt munkák, és 1927-től újra önálló rovat lett az Egyházi dolgozatok. Az Egyházi Élet 1874-től jelent meg a Keresztény Magvetőben, amely 1911-ben az Önálló cikkek, tanulmányok cím alatt gyűjtötte az egyház hétköznapijaira, ünnepeire vonatkozó írásokat, 1927-től pedig visszakapta eredeti rovatcímét: az Egyházi élet-et. A Hittaniak, bölcselemtudományok rovat cikkei is bekerültek 1911-től az Önálló cikkek, tanulmányok rovatba, 1927-ben újból Nevelési és oktatásügyi dolgozatokra változott; e rovatban jelentek meg az unitárius iskolák nevelési, oktatási vonatkozású közleményei, valamint az unitárius nevelés ügyét érintő dolgozatok. Az Életiratok, történelmi és statisztikai adatok rovatcím hosszúnak bizonyult, s téma szerint is igényelte az önállósulást, ezért 1911-ben Irodalom cím alatt jelentek meg az életiratok, történelmi cikkek, 1927-től inkább osztódott a rovat, az egyháztörténelmi írások a Történelmi dolgozat rovatba kerültek. A Vegyesek c. rovat 1911-ben Vegyes Közleményekre módosult, s az 1880-ban kialakított Különböző rovat is rövid közleményeket tartalmazott. Az egyház gazdasági híreit az Aranykönyv rovat ismertette. A Könyvismertetések 1872-től a megjelent unitárius vonatkozású könyvekről közölt rövid beszámolót, majd 1880-tól Irodalmi értesítő-re módosult a rovat címe.

A Keresztény Magvető hosszú megjelenési ideje alatt több munkatárs vett részt a szerkesztésben a feltüntetett szerkesztők mellett, mindnyájukat felsorolni az ismertetés átfogó jellege miatt nem áll módomban. Íme néhány a sok közül: Brassai Sámuel, Jakab Elek, Kóváry László, Benczédi Gergely, Csegezi László, Kanyaró Ferencz, Kelemen Lajos, Lófi Ödön, Dr. Varga Béla, Benczédi Pál, Kauntzné Engel Ella, Péter Lajos, Kovács Lajos, ifj. Ferencz József, Szent-Iványi Sándor, Gr. Kuun Géza, Dr. Gál Kelemen.

Az I. világháború alatt a folyóirat foglalkozott a háború egyházat érintő mozzanataival; az elesett katonákról megemlékezést közölt. Az 1918-tól 1921-ig tartó

hallgatás után az 1921-ben megalakult Unitárius Irodalmi Társaság adta ki a Keresztény Magvetőt, és folytatta a korábban kiépített hagyományokat. A lap további jellegzetessége volt, hogy az 1900-as években Gyöngymondatok címmel híres emberek aforizmáiból, Gondolatok címmel pedig Báró Petrichevich Horváth Kálmán vallásos elmélkedéseiből adott válogatást. A Keresztény Magvető 1971-ben újraindult Kolozsvárt, negyedévenkénti megjelenéssel, nyolcadrét alakban. A szerkesztőbizottság elnöke Dr. Kiss Elek püspök volt. Az első szám előszavában jelölték meg céljukat: „Mi folytatni akarjuk a folyóirat eddigi munkáját. Célunk, hogy a teológia és az egyháztörténet köréből készített tanulmányok, dolgozatok, egyházi és szertartási beszédek közlésével szolgáljuk a lelkészek elméleti és gyakorlati továbbképzését, valamint az egyházi élet és munka időszerű kérdéseinek és eseményeinek, egyházi folyóiratok és teológiai munkák szemléjével tájékoztassuk őket.” (1971. 1-2. szám 7. l.) A Szószék-Úrasztala, az Egyházi-Élet, a Hírek és a Könyvszemle rovatok biztosítják a kitűzött célok megvalósítását.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

2. Unitárius Közlöny

Kolozsvár

1888-1948

Megjelent: 1888-1944: augusztusig havonta, 1945-1948: rendszertelenül. 1888-1943: nyolcadrét, 1944-1948: negyedréte alakban.

Szünetelt: 1944. szeptember — 1944. december.

Nyomda: 1888-1906: Gámán János örököse nyomda, 1907-1913: „Ellenzék” Könyvnyomda, 1914-1916. május: Gámán János örököse nyomda, 1916. június — 1916. október: Corvineum Nyomdavidallalat, 1916. november — 1917. február: Egyesült Könyvnyomda RT, 1917. szeptember — december: Lepage Lajos könyvnyomdája, 1918. január — október: Gombos nyomda, 1918. november — december: Globus Nyomda, 1919-1920: Stief Jenő és Tsa könyvnyomdája, 1921-1926: Minerva RT Könyvnyomda, 1927—1935: Grafic-Record Könyvnyomda, 1936. január — 1936. június: Tipográfiai Orient, 1936. július — 1944. augusztus: Minerva RT Könyvnyomda, 1945. január — 1946. január: Minerva RT Könyvnyomda, 1946. február — 1948: Tipografia Pallas.

Szerkesztők: 1888-1892: Nagy Lajos és Boros György, 1893-1897. június: Brassai Sámuel és Boros György, 1897. július — 1918: Boros György, 1919-1921: Dr. Boros György és Dr. Borbély István, 1922-1924: Dr. Boros György és Pap Domokos, 1925-1927: Dr. Kiss Elek, Pap Domokos, Pálfi Márton és Dr. Varga Béla, 1928-1932: Szent-Iványi Sándor, 1933. január — október: Ürmösi József, 1933. november — 1934: Szent-Iványi Sándor, 1935-1944: Benczédi Pál, 1944. március — augusztus: Dr. Kovács Lajos, 1945-1948: Dr. Kovács Lajos.

A lap indulását megelőzte az 1885-ben alapított Dávid Ferenc Egylet Értesítője. 1887. október 6-án jelent meg rendkívüli számként a folyamatos kiadás előtt az Unitárius Közlöny, amelyben a szerkesztők felhívásukban megjelölték az induló folyóirat céljait: a Keresztény Magvető által elkezdett programhoz való csatlakozást, a vallásos és erkölcsös élet ébresztésére irányuló irodalmi munkálkodást. Ezenkívül a mindennapi élet gondjainak megoldásában útmutatóként akart szolgálni, a Dávid Ferenc Egylet fiókegyleteit kívánta segíteni, részükre nyilvánosságot biztosítani, az unitárius szellemű hagyományok folyamatossága érdekében az egyház alakjairól életrajzot közölni. A más országokban élő hitrokonok munkáját figyelemmel akarta kísélni, valamint irodalmi, egyháztörténeti pályázaton díjazott műveket hasábjain megjelentetni. Az Unitárius Közlöny egyik fő céljaként jelölte meg azt, hogy egyleti lapként távol áll a programjától a felekezeti szűkkeblűség, ahogy a Dávid Ferenc Egylet sem zárta ki tagjai köréből a más vallásúakat. A

szerkesztőket munkatársak segítették a lap kitűzött céljainak elérésében. Az ismertetés átfogó jellege miatt csupán néhányat sorolok fel közülük: Fanghné Gyújtó Izabella, Perczelné Kozma Flóra, Raffai Irma, Tarcsafalvy Albert, Gyórfi István, Ferencz József, Kóvári Jakab, Lőrinczy Dénes, Dr. Simén Dániel. Az Unitárius Közlöny tartalmi jellegzetességében — témaköreit, rovatait illetően — a leggazdagabb unitárius lap. Tartalmi vonulatában mindvégig megfigyelhetők a vallásos tárgyú költemények, a vallásos és erkölcsi tárgyú vezércikkek, elbeszélések, jeles unitárius személyiségek életrajza, közoktatásról, népművelésről szóló publikációk, értesítések az egyházi és iskolai mozgalmakról, tudósítások az egyházi életéről. Ezek a tartalmi sajátosságok többnyire változó elnevezésű rovatokba tömörültek. Az Életrajzok és rokontárgyúak rovatban jelentek meg az unitárius elődök, illetve kortársak munkásságáról szóló írások. Az Egyházi és iskolai mozgalmak (a 30-as évektől Egyházi élet és iskolai hírek) az unitárius egyház iskoláival kapcsolatos nevelési, oktatási ügyekről adott tájékoztatást. Az Egyleti élet és munkásság (1934-től Egyleti élet) a fiókegyletek működéséről, kulturális, gazdasági vonatkozású eseményekről, felolvasó esetekről tudósított. A Hazánk és a külföld (utóbb Külföldi hírek) rovata értesített a határainkon kívüli unitárius eseményekről, cikkeiben bemutatott más országbeli unitárius közösségeket. A Helyzetünk és jövőnk taglalja az unitárius jelen problémáit, utalva a jövő kilátásaira. Az Irodalmi rovat ismertette az unitárius könyveket, kiadványokat az olvasóval. A Nők világa rovatként indult, majd 1902-től 1908-ig melléklapként működött (I. a 4. sz. lapot), 1909-ben pedig ismét rovatként került vissza az Unitárius Közlönybe, amely nőket érintő és érdeklő írásokat közölt. Az ifjúságnak szóló rovat neve, tartalma változott legtöbbit az évek során. Ifjak köre címmel indult 1898-ban rovatként, ezt megelőzően Fiatalság Barátja címmel 1892-1897-ig az Unitárius Közlöny melléklapjaként jelent meg (I. a 3. sz. lapot). A rovat későbbi címei: Fiatalság barátja, Ifjúság, Ifjúság köréből, Az ifjúság részére. E rovat tartalmazta az unitárius fiatalokat érdeklő tudósításokat, ifjúsági találkozókról szóló híreket, és bemutatta a cserkészmozgalmat. Az 1934-ben indított Gyermekevilág szólt a legifjabb unitárius réteghez. „A természet világából” alcímmel ismeretterjesztő írások jelentek meg gyermekek számára érthető stílusban, „Biblióra” címen útmutatást adott, mit olvassanak a kisiskolások a Szentírásból; ezeken kívül találós kérdésekkel tarkította a gazdagon illusztrált rovatot. A Tűzhely mellett rovata bensőséges hangulatot árasztva olvasmányt adott a népnek az emberi élet hétköznapijairól, ünnepeiről. Az Unitárius Közlöny 1928. évi kötetében találtam egy Ifjúság c. melléklapot, amely egy alkalommal jelent meg, folytatás nélkül.

A rovatok gazdagsága mellett egyéb jellegzetességek is találhatóak az Unitárius Közlöny példányaiban: „Ima” címmel imákat, elmélkedéseket adott közre neves hazai és külföldi szerzőktől. Sorozatok, folytatásos cikkek is megjelentek hasábjain, pl.: „12 cikk az unitarizmusról” (1899), „Az élet örömeiről” (1898). „Mulattató” címmel székely viccekkel szórakoztatta a lap olvasóit. A folyóirat hátoldalán a tartalommal összeegyeztethetően hirdetéseket (pl. orgonakészítő mester hirdetését, könyvhirdetését), valamint vasúti menetrendet közölt. Bár 1919-ben eltűntek régi tartalmi jellegzetességei, ekkor egyetlen egyházi lapként volt jelen a magyar nyelvű unitárius sajtóban. 1921-ben mint egyházi lap megszűnt, visszavette korábbi tartalmi jegyeit; az átmeneti helyzet mindössze két évig tartott. A II. világháború alatt — 1944 augusztusát követően — is megjelent, míg a többi unitárius lap kiadása szünetelt. A 40-es évekre kisebb terjedelemben, a rovatok el-eltűnésével jelentek meg a lap egyes számai, sőt a megjelenés is rendszertelenné vált. A BUE-ban folytatott kutatás során utolsó megjelenéséért az 1948-ban kiadott 1. és 2. számot leltem fel. Dr. Szabó Árpád, a később újra indult Unitárius Közlöny felelős szerkesztője közlése szerint a lap megjelenését 1949-ben tiltotta be az illetékes romániai hatóság.

A hatvan éven át működő folyóirat 1990 júliusában negyven évnyi halálgatás után folytatta tevékenységét. Az Unitárius Közlöny ekkor már az 1971-ben újrain-

dított Keresztény Magvető mellékleteként van feltüntetve. A szintén 1990-ben újjászervezett Dávid Ferenc Egylet lapjaként újabb hatósági engedélyt nem kaphatott volna, ezért adminisztratív okok miatt szerepel a Keresztény Magvető mellékleteként. Az Unitárius Közlöny Kolozsvárt jelenik meg, havonta, negyedrért alapon.

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Szabó Árpád, Molnos Lajos, Dr. Rezi Elek, Gál Mária, N. Kiss Ágnes. Az 1990. évi első szám előszavában Dr. Szabó Árpád jelöli meg a korábbi hagyományokra épülő célokat: „...imádságban és munkában kiformált hűséget és kitartást, valamint a jelen valóságban fogant, de Istenre tekintő és jövőt építő reménységet szeretnők munkálni e lap sajátos eszközeivel”. (1990. 1. /62./ évf. 1. su.2. 1.)

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1910. 1-7., 1936. 10-12 sz., 1935. 12 sz., 1937. 1., 3., 4., 6. sz., 1945. 1-3. sz., 1946. 1-2. sz., 1947. 1-4. sz., 1948. 1-4. sz.).

BUE (teljes)

3. Fiatalság Barátja

Kolozsvár

1892-1897

Megjelent: 1892-1895, 1897: alkalmanként, nyolcadrét alakban.

Szünetelt: 1896.

Nyomda: 1892-1897: Gámán János örököse nyomda.

Szerkesztők: 1892: Nagy Lajos és Boros György, 1893-1897: Brassai Sámuel és Boros György.

Az Unitárius Közlöny melléklapjaként indul 1892-ben. A szerkesztők hivatkoznak előszavukban arra, hogy Brassai Sámuel 41 évvel korábban is próbálkozott ifjúsági lappal, de csak hat számig jutott el. Szinnyei szerint az említett ifjúsági lapot Pesten szerkesztette. (Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891.)

A mellékletként kiadott Fiatalság Barátja unitárius ifjaknak a jóra nevelésben biztosít folyamatosságot, azoknak, akik az iskolából már kikerültek. A lap alkalmanként jelent meg: 1892-ben az 1. sz. Nyári szám; a 2. sz. Téli szám; 1893-ban a 3. sz. Konfirmációs számként jelent meg. 1894-ben a 4. sz. Karácsonyi szám. Ezt követően csak sorszámozott a megjelenés, s az alkalom már nincs megjelölve: 1894. 5. sz.; 1895. 6.; 1897. 7. szám. 1896-ban nem jelent meg. A Fiatalság Barátja imákat, bibliai részleteket ajánlott a fiataloknak, amelyeket magyarázattal látott el. Vasárnap-i iskola címmel példázatokot, történeteket közölt. Játékokkal ismertette meg az olvasókat, rejtvényeket jelentetett meg, megfejtői között könyvjutalmat sorsolt ki.

A gazdag grafikus kidolgozás a fiatalok számára szemléletessé tette a mondanivalót. 1898-ban Ifjak köre, 1900-tól Az Ifjúság részére, illetve köréből címmel került vissza rovatként az Unitárius Közlönybe az öt évig lapként megjelenő Fiatalság Barátja.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

4. Nők Világa

Kolozsvár

1902-1908

Megjelent: 1902: negyedévenként, 1903-1908: kéthavonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1902-1906: Gámán János örököse nyomda, 1907-1908: „Ellenzék” Könyvnyomda.

Szerkesztő: 1902/1908: Boross György.

Az Unitárius Közlöny melléklapja, 1902-ben vált ki a lapból, korábban rovatként ugyanezen címen jelent meg. A szerkesztő munkatársai: Fanghné Gyújtó Izabella, Perczelné Kozma Flóra, Raffaj Irma.

Ferencz József előszavából: „A nők szószéke lesz, mert a nő hitével hegyeket tud elmozdítani.” (Ferencz József: Üdvözet a Nők Világának. Nők Világa I. kötet 5. b.) A Nők Világa feladatként tűzte ki a vallás-erkölcsi érzelmek ébresztését, vallás-erkölcsi elvek terjedését, a keresztyényi szeretet hirdetését, jóttevés módjait. Az indulás évében nem voltak önálló rovatok, de tematikájuk szerint elkülönültek a cikkek vallás-erkölcsi közleményekre, vallásos témájú költeményekre, önéletrajzokra. A Vegyes tartalmúakban írásként jelentek meg a népviseletről, háziiparról, beteg gyermekek ápolásáról, a nők feladatairól. A Különlélekben foglalkoztak aktuális problémákkal, pl. könyvtár létesítésére felhívást közöltek (1903).

Lelőhely: OSZK (hiány: 1906, 1907, 1908)

BUE (teljes)

5. Unitárius Egyház (1941-től: Székelykeresztúrköri Unitárius Egyház)

Székelykeresztúr

1905-1944. augusztus.

Megjelent: 1905-1918, 1921-1944. augusztus: havonta, negyedréteg alakban.

Szünetelt: 1919-1920.

Nyomda: 1905-1921: Szabó Kálmán Könyvnyomdája, 1921-1939. június: Szabó Kálmánné könyvnyomdája (Tipografia Cristurul Secuiesc), 1939. július — 1944. március: Globus könyvnyomda (Csiky Albert könyvnyomdája), 1944. április-augusztus: Dr. Jodál Gábor könyvnyomdája.

Szerkesztők: 1905-1910: Lőrinczi István, 1911-1914. július: Péter Lajos, 1914. augusztus — 1916: Szász András, 1917-1918: Dr. Kiss Elek, 1921: Dr. Kiss Elek, 1922-1923: Orbán Lajos, 1924-1925: ifj. Máthé Lajos, 1926-1939. június: Útő Lajos, 1939. július — 1941. augusztus: Máthé Sándor, 1941. augusztus — 1944. augusztus: Marosi Márton.

A Székelykeresztúr Vidéki Unitárius Lelkészkör által kiadott egyházi és iskolai lap proklamációjában kijelentette: az egyház reformjéért akar harcolni, ennek érdekében élni kíván a nyomtatott betű hatalmával. Munkatársak voltak: Bárka József, Geréb Zsigmond, Molnár Kálmán.

A lap sorszámozását az első években az iskolai tanévhez igazítja (októbertől — szeptemberig), e szokásán 1908-ban változtat, 1909-ben már a januári az 1. szám. Többször érte vád a szerkesztőséget a kíméletlen őszinteségért, de az Unitárius Egyház kritikai szellemét megőrizve merész hangon bírálta az egyház belső életét, az unitárius iskolák nevelési, oktatási tevékenységét. Máthé Sándor így felelt a szerkesztőséget ért vádakra: „Lapunknak mindig lesz elég erkölcsi bátorsága, ha kell, és úgy látja helyesnek, igazolni a régmúltat és elítélni a közelmúlt eseményeit. Cél: a mainál öntudatosabb unitarizmus.” (1939. 32. évf. 9-10. sz. 42. l.)

A rovatok tükrözték az Unitárius Egyház arculatát. Szemléjében rendszeresen figyelemmel kísérte a kortárs unitárius lapokat, pl.: Keresztyény Magvetőt, Unitárius Szószéket, az Egyháztársadalom és Kévekötés c. lapot. Az Egyházi és iskolai mozgalmak (Egyház és iskola; Egyházi, iskolai és társadalmi szemle) c. rovatában foglalkozott az egyházi reform és a megújítandó hitoktatás aktuális kérdéseivel, hasábjain e témában vitát indított. Az egyházzal és iskoláról szóló rovat a 10-es évek végén ketté vált; külön rovat foglalkozott az Egyházzal és külön a Neveléssel. Később a Tanügyben jelentek meg a hitoktatás reformjával kapcsolatos írásként. A Tárca rovat helyet adott azok számára, akik valamely egyházi, ill. iskolai ügyben szólni kívántak.

A 40-es évekre eluralkodik a politizáló hang, el-eltűnnek a korábban kialakított rovatok, de kritikus hangja változatlan. 1944-ben az egyes publikációkon érződött a kor fenyegetett légköre, a hitleri faji megkülönböztetés szellemének hatása. Példa erre egy idézet az ML-lel jelzett szerző cikkéből: „...én kizárnám az ó-testa-

mentum tanítását az iskolából és igehirdetésben is kerülném azt. Célszerű-e a zsidó erkölcs adagolása az ó-testamentummal?” (1944. 37. évf. 5. sz.)

Felmerült a kiadó lelkész kör és a szerkesztőség részéről olyan terv, hogy Unitárius Élet címen kívánják folytatni a lapot, ám a sajtókamara erre vonatkozó engedélye hiányzott. Az 1947-ben induló budapesti Unitárius Élet nem a Székelykeresztúri Unitárius Egyház, hanem az Unitárius Értesítő utódjaként jelent meg.

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1923.4-5.sz.; 1924.1-2.sz.; 1925.12.sz.; 1928.6.sz.; 1936.11-12.sz.; 1938.3-4.sz.; 11-12.sz.; 1940.8-12.sz.)

BUE (Hiány: 1923.4-5.sz.; 1924.1-2.sz.; 1925.12.sz.; 1928.6.sz.; 1930.8.sz.; 1936.11-12.sz.; 1928.3-4.sz.; 11-12.sz.; 1938.3-4.sz.; 11-12.sz.; 1940.8-12.sz.).

6. Unitárius Szószék

Székelyudvarhely

1907-1943.

Megjelent: 1907-1918, 1921-1943: negyedévente, nyolcadrét alakban.

Szünetelt: 1919-1920.

Nyomda: 1907-1918, 1921-1923: Becsek D. fia könyvnyomdája, 1924-1943: Globus Könyvnyomda (Csiky Albert nyomdája).

Szerkesztők: 1907-1911: Balázs Andor, Deák Miklós, Vári Albert, 1912-1915: Bölöni Vilmos, Deák Miklós, Ürmösi József, 1916-1918: Ürmösi József, 1921-1923: Ürmösi József, 1924-1929: Balázs András, 1930-1931: Benczédi Pál, 1932-1943: Sigmond József.

Az első szám nem folyóiratnak indult, egyházi beszédgyűjtemény volt. Magyarország ezeréves fennállásának emlékére készült 1896-ban. Az unitárius lelkészek szorgalmazták negyedévenkénti megjelenését. 1908-ra alakultak ki tartalmi jellegzetességei. Imákat, ágendákat, ünnepi szertartásra készült speciális egyházi beszédeket közölt az Unitárius Szószék, az 1925-től kialakult Szemle rovatban pedig figyelemmel kísérte az unitárius irodalmi kiadványokat.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

7. Egyháztársadalom

Dicsőszentmárton

1912-1917. augusztus.

Megjelent: havonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1912-1917: „Erzsébet” Könyvnyomdai Műintézet.

Szerkesztők: 1912-1916: Gvidó Béla, Nagy László, Ütő Lajos, 1917: Ütő Lajos, Szász Dénes, Bíró Pál.

A Küküllői Unitárius Egyházkör lelkészei a Keresztény Magvető és az Unitárius Közlöny mellett bővíteni kívánták az unitárius sajtót. A szerkesztők az induló folyóirat előszavában célként jelölték meg az egyént, családot, társadalmat, egyházat, hitet és hazát érintő hírek eljuttatását olvasóknak. Az Egyháztársadalom figyelemmel kísérte az egyház mozgalmait, és cikkeket közölt az egyházközségek életéről.

A lap kialakított rovataiban a szerkesztőkön kívül az egyházkör lelkészei publikáltak. Az Otthon közvetlen hangú írásokat közölt, bensőséges, családi témákban; a Tárva ismertette az elhangzott egyházi beszédek rövidített változatát, ünnepi alkalmakra készült beszámolókat, valamint aktuális imákat. Különfélék cím alatt jelentek meg az unitárius egyház eseményeiről szóló hírek, tudósítások. A Hivatalt részben közölte a lap a pályázati felhívásokat pl. kántori vagy lelkészi állásokra. Az Egyháztársadalom utolsó oldalán helyt adott olyan hirdetéseknek, amelyek összegegyeztetetők voltak a lap publicisztikai célkitűzésével: könyvhirdetések, gyógyászati eszközöket árusító kereskedők hirdetései. Az első világháború hangulata

beszűrődött a lapba, ugyanis 1915-től szólt a sebesült katonákhoz, illetve azok esetről. Folytatásos cikksorozatot is megjelentettek a szerkesztők, a folyamatos olvassóságot biztosítandó. (Pl. Az ember mint egyházi tényező, 1915.V. évfolyam). A lap stílusa közvetlen, mindenki számára érthető nyelvezetű, nehezen érthető teológiai fejtegetéseket nem tartalmaz.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

8. Unitárius Értesítő

Budapest

1922. június — 1944. augusztus.

Megjelent: 1922. július — 1929: havonta, negyedréti alakban, 1930-1932: kéthetente nyolcadréti alakban, 1933-1944: havonta, negyedréti alakban.

Nyomda: 1922.: Besskó Károly és könyvnyomdája, 1923-1927.: Bognár sajtóipari műhelye, 1928-1929. január: Jupiter Könyvnyomda (Klein Samu nyomda), 1929. február — 1930: Szepes-nyomda, 1931-1932. április: Pátria Rt., 1932. május — 1944: Máté nyomda (Máté Ernő nyomdája).

Szerkesztők: 1922-1928: Józán Miklós, 1929-1932: Barabás István, 1933-1937.: Jancsi (később Dr. Iván László), 1937-1942.: Ferencz József, 1942-1944.: Szent-Iványi Sándor.

A békeszerződést követő első lapot Józán Miklós, későbbi püspök alapította a trianoni Magyarországon, az itt élő unitárius olvasóközönség számára. Az Unitárius Értesítő unitárius missziós célokat is szolgált. A szerkesztők munkatársai voltak: Perczelné Kozma Flóra, Botár Imre, Buzogány Anna, dr. Csiki Gábor. A lap népszerű modorban ismertette a hitigazságokat, nagy unitárius elődök életrajzát. A 30-as évekre kialakultak önálló rovatok. Az Erdély rovatban közölték az olvasóval az erdélyi unitárius vonatkozású híreket, eseményeket. Az Ifjúság rovat foglalkozott az ifjúsági mozgalmakkal, pl. a 345.sz. János Zsigmond unitárius cserkészcsapat a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet tevékenységével; a Krónika részletes beszámolót adott a lezajlott közérdekű egyházi eseményekről. Az Isten előtt, az Esmék világa és a Jövő útain c. rovatok a hit, az unitárius eszme kérdéseit taglalta. A Hősök, emberek rovat emlékezett meg az unitárius múlt és jelen kiemelkedő alakjairól. A Hivatalos résznek nevezett rovat Józán Miklós aláírásával meghívott tartalmazott valamely egyházi eseményre, ill. gazdasági adatokat, felhívásokat közölt. A Könyvek rovat figyelemmel kísérte az unitárius irodalmat, könyvkiadást. A rovatok a lap utolsó megjelenéséig megmaradtak, a második világháború nem változtatta meg az Unitárius Értesítő tartalmi jellegzetességeit. A hátsó borítón megjelentek unitárius iparosok, kereskedők hirdetései.

Mindkét lelőhelyen találtam egy példányt a Szentábrahámi Pihenő c. alkalmi megjelenésű tavaszi számból, mely az Unitárius Értesítő ifjúsági melléklete alcímmel jelent meg 1938 májusában, Ferencz József szerkesztette, folytatása a szerkesztő későbbi közlése szerint nem volt. A II. világháború után a lap folytatása az Unitárius Élet, amely 1947-ben indult Budapesten, Máté Ernő könyvnyomdájában (VIII., József u. 61.), kezdetben kéthetente jelent meg, Barabás István szerkesztésében. Az Unitárius Élet napjainkban is élő lap, immár kéthavonkénti megjelenéssel, jelenlegi szerkesztő Órbókné Szent-Iványi Ilona.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

9. Kévekötés

Székelykeresztúr

1930-1936. augusztus.

Megjelent: havonta, negyedréti alakban.

Nyomda: 1930-1931. augusztus: Füssy J. könyvnyomda, Torda, 1931. október — 1932. augusztus: Thuroczi István könyvnyomda, Kézdivásárhely, 1932. október — 1933. augusztus: Antal Nyomda, Brassó, 1933. október — 1934. augusztus: Füssy J. könyvnyomda, Torda, 1934. október — 1935. augusztus: Minerva nyomda, Torda, 1935. október — 1936. január: Tipografia Ivan Hațieganu, Fogaras, 1936. február — április: Tipografia Orient, Kolozsvár, 1936. június — augusztus: Tipografia Pallas Kolozsvár.

Szerkesztők: 1930-1931. augusztus: Balázs Ferenc, Lőrinczi László, Máthé Sándor, 1931. október — 1932. augusztus: Gyallay Pap Zsigmond, 1932. október — 1933. augusztus: ifj. Szabó Sámuel, 1933. október — 1935. augusztus: Fikker János, 1935. október — 1936. augusztus: Lőrinczi Mihály, Simén Dániel.

Az ifjúsági folyóiratot kiadta a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köreinek Egyetemes Szervezete. A szervezet megbízásából a szerkesztőség Székelykeresztúrról irányította a lapot, a folyamatos megjelenést az egymást felváltó nyomdák biztosították. A Kévekötés I. évfolyamát a naptárt követően számozta (januártól decemberig); a II. évfolyamtól kezdve az iskolai tanévhez igazodott, októbertől augusztusig tartott egy-egy évfolyam. A cím szimbolikus jellegére utal ifj. Szabó Sámuel szerkesztői előszavában: „Az a célunk, hogy összefogjuk, kévébe kössük az elárvelt mezőn ledőlt fejeket... új utat keresünk az élethez és új hitet az igazság felé.” (1932. V. évf. 1. sz. 8. l.)

A Kévekötés összekötő kapocs kívánt lenni az egyes városok és falvak unitárius fiatalsága között. Iván László határozottabban fogalmazott: „...s el kell készülnünk arra, hogy mai, romlandó egyházi életünket nekünk (ti. fiataloknak) kell új életre támasztanunk. Cél: az unitárius megújulás.” (1933. VI. évf. 2. sz. 3. l.)

A fentiek szellemében a szinte évente változó szerkesztőség a lap egyes rovaiban igyekezett céljait megvalósítani, amelyben segítséget nyújtottak munkatársaik: Balázs Ferenc, Csongvai Lajos, Mikó Imre, ifj. Ürmösi Károly. Az Egyesületi élet részletes beszámolót adott a Dávid Ferenc Egylet ifjúsági szervezeteinek munkálkodásáról. A Beszélgetések a vallásról c. rovatban a fiatalok hitéleti vallomásai kaptak nyilvánosságot. A Kévekötés tudósított a cserkészlet tevékenységéről is. Rejtvény rovatában először jelent meg keresztrejtvény magyar nyelvű unitárius lapban; a megfejtők között könyvjutalmat sorsoltak ki. A Kévekötés színes, változatos tartalma és szellemi összefogó ereje miatt minden bizonnyal népszerű ifjúsági lap volt.

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1930, 1931, 1932, 1933. októberig megjelent számok).

BUE (Hiány: 1930. 1. sz.; 1931. 1. sz.; 5. sz.; 6. sz.; 10. sz.; 1932. 3. sz.)

10. Unitárius Evangélium

Kolozsvár

1933. február — 1934.

Megjelent: havonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1933. február — 1934. április: Grafic-Record Könyvnyomda, 1934. május — december: „Hermes” Nyomda (Polonyi és Tsa)

Szerkesztő: 1933. február — 1934.: Kiss Elek

A lap címében fejezte ki a megjelentetés céljait: „Az Unitárius Evangélium öröme az igazi unitáriusoknak, nem elmélkedni, hanem színt és értéket adni a reménytelenné váló, elszíntelenedett életnek” (Kiss Elek: Szerkesztő előszava 1933. I. évf. 1. sz. 3. l.). Az egy fő által szerkesztett Unitárius Evangélium a rovatok kialakításában mindvégig következetes maradt. A Helyzetkép, amely a világ unitarizmusát kísérte figyelemmel (pl. Dánia, Anglia, Hollandia) a Theológia a lelkesítés problémáit tárgyalta; a Misszió a lelkesítő hivatás nemes megéléséről közölt fejtegetéseket; a Haladás taglalta az egyház reformkérdéseit — építve az egyház

híveinek progressziójára. A Biblia rovat a Szentírást magyarázta egyszerű, közérthető stílusban, a Szemlében a hazai és külföldi unitárius lapok aktuális témáit ismertette olvasóival. Az irodalom példázat értékű történeteket, elbeszéléseket közölt. A lap további tartalmi jellegzetessége, hogy rendszeresen foglalkozik az unitárius szórványokkal. Az olvasóknak egészségügyi tanácsokat is ad, és olvasótáborra figyelmébe ajánlja az unitárius felekezetű közéleti embereket: orvosokat, ügyvédeket, építészeket, kereskedőket.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

11. Unitárius Hírnök

Bukarest

1933. március — 1938. május

Megjelent: havonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1933. március — 1934. január: Tipográfia Nagy Bálint könyvnyomdája, 1934. február — április: Tip. Heller-Nyomda, 1934. május — 1937. augusztus: „Litera” termelő és könyvkiadó szöv. București, 1937. szeptember — 1938. május. Tip. Bernat.

Szerkesztők: 1933. május — 1936. szeptember: Lőrinczy Dénes, 1936. október — 1938. májusig: Lőrinczy Géza.

A lap alcíme: „Egyházi értesítő Bukarestben és az ó-királyságban élő unitárius híveinek részére”, amelyet a Bukaresti Unitárius Egyházközség adott ki. A Kolozsvártól távol élő magyar unitárius hittestvérek lelki támasza kívánt lenni az Unitárius Hírnök, hitük erősítésében nyújtott segítséget. (Ez időtájt kb. 1200 híve volt Bukarestben az unitárius egyháznak, ill. a Regátban pár száz hívő unitárius élt. Lőrinczy Géza szerk. adatai 1936-ból.) A lap havonta megjelenő számai „kézirat gyanánt” felirattal kerültek ki a nyomdából.

Tartalmi jellegzetességként lelket erősítő hitéleti írások jelentek meg a lapban, valamint közérdekű unitárius hírek a Bukarestben ill. a Regátban élők számára. Az „Aranykönyvi” bejegyzések tájékoztatást adtak az adakozásról.

Lelőhely: BUE (hiány: 1935. 3., 7., 8. szám).

12. Unitárius Jövendő

Brassó

1939. szeptember — 1942. szeptember.

Megjelent: havonta, negyedréti alakban.

Nyomda: 1939 — 1940. augusztus: Tipografia Șoimii Carpaților, 1940. szeptember — 1942.: Tipografia Bodor.

Szerkesztő: 1939. szeptember — 1942. szeptember: Kovács Lajos.

Az Unitárius Jövendő egyháztársadalmi, hitéleti és missziói célokat szolgáló lapként indult a brassói lelkészgondozásában. A szerkesztőbizottság szükségét érezte pártérdéktől s minden más befolyástól mentes lap létrehozásának, amelyben mindenki bátran elmondhatja véleményét unitárius egyháza és hite érdekében. Egyházi és világi íróknak is helyt adott a lap hasábjain. Az első három szám „mutatványszám”-ként jelent meg.

Az Unitárius Jövendő az egyházi reformért, az öntudatosabb unitarizmusért harcolt, szükségesnek látta az egészségtelen egyházi szellem megtisztítását. Az 1940. nov. 14-i Romániai Egyházi Képviselő Tanács megtiltotta az Unitárius Jövendőnek az Unitárius szó használatát, a lap azonban változatlan címmel folytatta működését, a szerkesztő 1942-ben bekövetkezett haláláig.

Az Unitárius Jövendő hangja mindvégig kritikus maradt. Tartalmi jellegzetességként Csendes óra címmel imákat közölt, a Szemlében jelentek meg a kemény hangú reflexiók az egyház életével kapcsolatban. Folytatásos írások is megjelentek

a lapban. Pl.: Nőszövetségek a vasárnapi iskolák szolgálatában (1939); Gazdálkodás-Vallomások; Egyházi zene a fejlesztés érdekében (1940) címmel.

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1942. 1-9. sz.)

BUE (teljes)

13. Unitárius Szórvány

Debrecen

1946. február — november.

Megjelent: havonta, negyedréti alakban.

Nyomda: 1947. február — április: Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Vállalat nyomdája, 1947. május — november: Debrecen város és Tiszántúli ref. egyházkerület könyvnyomda vállalat.

Szerkesztő: 1947. február - november: Buzogány Kálmán

A lap címében utal a szórvány szóval a más vallásúak közé elszórta beékezdött más (itt unitárius) felekezeti kisebb embercsoportra.

A kis terjedelmű Unitárius Szórvány felhívásokat közölt olvasóival. A szerkesztő lelkész összefogó szerepet töltött be a hitükben közös, de egymástól távoli falvakban élő emberek között, célul kitűzve több nemes célt, pl. debreceni unitárius székely templom építését.

A rövid megjelenés alatt kialakult rovat a Nők világa, amelyben a nők, asszonyok problémáival foglalkozott. Hozzászólások rovatában a lap helyt adott a szórványban élők írásainak.

Lelőhely: BUE (teljes).

IRODALOM

¹ Kristóf György: *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig 1867-1919* = Magyar Könyvszemle (továbbiakban MKsz) 1938. 41-66.

² *A magyar sajtó története II/1 kötet. 1848-1867.* Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó 8-9.

³ Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok.* Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai füzetek. Bp. 1975.

⁴ Kemény György: *Magyarország időszaki sajtója 1911-1920-ig.* OSZK, Bp. 1942. 380.

⁵ *A magyar sajtó története I. kötet. 1705-1848.* Szerk.: Kókay György. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó, 11.

⁶ Dávid Ferenc Egylet 1885-ben alakult meg Kolozsvárt. Alapította dr. Brassai Sámuel, titkára dr. Boros György. Az egylet célja az unitárius keresztény vallásos és erkölcsös élet ápolása és emelése. 1888-ban lapot indítottak Unitárius Közlöny címmel. Felolvasó esteket, előadásokat tartottak vallási, kulturális és egyéb témákban. Az egylet kebelében létesültek helyi fiókegyletek. A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet lapja az 1936-ban indított Kévekötés volt. A budapesti Dávid Ferenc Egylet 1900-ban alakult, Úrmösi Miklós elnökletével. Az egyleten belül Erdélyben és Budapesten is tevékenykedett a Nők szövetsége. Az egylet működése a II. világháborút követően megszakadt. Napjainkban Magyarországon és Erdélyben is újjászerveződött a Dávid Ferenc Egylet. Vö. Benczédi Pál: *A Dávid Ferenc Egylet története.* Kolozsvár, 1935.

⁷ Az Unitárius Irodalmi Társaság Dr. Ferenczy Géza elnökletével alakult, 1921-ben, Kolozsvárt. A Keresztény Magvetőt saját folyóiratának nyilvánította, és gondoskodott annak rendszeres megjelenéséről. A társaság kezdeményező szerepet töltött be újabb lapok indításában, egyéb kiadványok megjelenetésében; irodalmi pályázatokat hirdetett, a díjazott munkákat publikálta. A társaság tevékenységét a II. világháború szakította meg.

ADATOK A PÉCSI DISPUTA TÖRTÉNETÉHEZ

1. A pécsi polgárság: A hódoltsági időkből egyetlen hiteles oklevél maradt fenn: Korsós István bíró levele, mely a város akkori pecsétjét is megőrizte. A pecsét hűséges kifejezője a város polgári életszemléletének. A korábbi és későbbi korok pecsétjei vagy a székesegyházra, vagy a város püspöki voltának jegyeire helyezik a főhangsúlyt. Ez a pecsét a várbástyák által bezárt, mintegy fogságra vetett város szomorú élményét adja. Sajátos módon azonos pecsét leírás maradt fenn, éppen Kolozsváron, a pécsi szabócéhnek egy okleveléről. Ez a lelet szinte összefoglalja a város történetét. Pécs 1543-ban kerül török kézre, katonai okokból a magyar lakosság a város falain kívül kell letelepedjen, az északkeleti elővárosba és azt iparvárossá teszi. Viszonylag szabadon élhet, a hódítók által kirótt adók teljesítése után önmagát kormányozza, egyháza ügyeit intézi, jeles iskolát tart fenn, nemcsak gazdasági központtá vált, hanem átvéve az egykori püspöki városnak, Janus Pannonius szellemének kultúráját, a környék vallási és művelődési centrum is lett. Végigmegegy a reformáció fokozatain és 1569-70 között unitáriussá lesz. Ez a polgárság művelt, sok közöttük a deák, amelyik jelző magasabb iskolák végzését jelentette. A teológia kérdésével annyira intenzíven vesz részt, hogy egyenrangú vitapartner a disputa során. E tényt Skaricza Máté, az ellenfél is meglepődve veszi észre. Ez a polgárság kiváló bázisa volt az unitárius vallásnak, iskolája pedig főiskola jellegű volt, miként azt az egykorú jezsuita források állapítják meg.

2. Templomuk a Mindenszentek temploma, amelyik az 1200-as években épült, s mellette volt a paplak és az iskola. A török uralom ezt az egy kőtemplomot hagyta meg a keresztényeknek, és mivel két felekezet, az unitárius és a katolikus volt erős, közösen használták azt. Lelkész unitárius részről Válaszúti György, katolikus részről pedig István pap. Így folyt le a disputa, amely vitathatatlanul Válaszúti György győzelméről tanúskodik, mert bár egyik fél sem nyerte meg a másikat a maga számára, a vita végén Skaricza Máté elismeri kereszténynek és az evangéliuminak az unitáriusokat, és igaztalannak mondja az eretnekség vádját.

1612-ben megjelennek a jezsuiták és a hódoltsági balkáni területek agresszív püspöke, don Simon Matkovics püspök, aki összeköttetései felhasználásával elvéteheti az unitáriusoktól a templomot és a jezsuitáknak adhatja át. De az unitáriusok a helyi kormányzattól visszaszerzik. Mivel pedig a jezsuiták a közösködést nem akarják, 1620 és 1628 között fatemplomot építtetnek és attól kezdve a török uralom végéig az unitáriusok használják egyedül a templomot.

3. Az iskola főiskola volt. Jezsuita források jegyzik fel, hogy az eretnek tudomány (teológia) mellett hébert, görögöt és latint tanítottak a szükségszerű gyakorlati tárgyak mellett. A források külön hangsúlyozzák az éneklés és énektanítás magas színvonalát és a tisztességesen ellátott mesterek és rektorok anyagi jólétét.

4. Az unitárius misszió: Két irányból hatolnak be az unitárius misszionáriusok. Az első Székesfehérvár, illetve Nagymaros felől. A második Szeged, Bács, Küllöd, Siklós irányon keresztül. A misszió kétségtelenül Dávid Ferenctől és Kolozsvártól irányított; eszközei voltak: a disputa, a sajtó (könyv), a színdarab, a személyes meggyőződéssel együtt.